

Lucija Bakšić i Tea Miroslavić

Intervju s profesorom Dragom Roksandićem

Rujan, 2018.

Filozofski fakultet u Zagrebu, 28. kolovoz 2018.

NASTAVNA PITANJA

PT: Profesor ste dugi niz godina, a kolegica Miroslavić i ja osobno, te vjerujemo i većina drugih studenata i studentica, pamtim Vas kao zahtjevna profesora koji već na pred-diplomskom studiju inzistira na tjednom pisanju manjih problemskih eseja, takozvanih *position papera*. Odakle Vam ta ideja i koja je njezina nastavna svrha? Želite li time razbiti monotoniju frontalne nastave?

DR: Suglasit ćete se da sa svojih pedeset godina radnog staža takvom praksom nisam zahtjevan samo spram studenata, nego i prema samom sebi. Time sam se samo na preddiplomskom kolegiju *Europske regije i hrvatska povijest u 19. stoljeću* obvezivao čitati i komentirati četrdesetak

position papera iz tjedna u tjedan. Ne moram vas uvjeravati da mi već godinama nije problem držati nastavu *ex cathedra*. Kumulirao sam dovoljno znanja za potrebe uobičajenih uvodnih kolegija, a u granicama mogućnosti i dalje pratim novu literaturu, a kako nikada nisam prestao istraživati, meni je i to izazov. Međutim, u nastavi je uvijek iznova problem kako komunicirati sa svakom novom generacijom studenata s obzirom na to da se studijski senzibiliteti i interesi stalno mijenjaju. *Position paperi* to seizmografski detektiraju. Najvažnije je što mi oni bitno olakšavaju personalizaciju nastave. Vrlo brzo otkrivaju i talentirane studente, s kojima sam uvijek volio raditi, a volim i danas. Tekst bolje otkriva čovjekovu zrelost, a olakšava i dijalog u nastavi. Na koncu, mnogo je lakše držati predavački dio nastave iz sata u sat ako znate komu osobno govorite i što trebate kazati da biste bili bolje shvaćeni, ali i da budete poticajni, problemski i spoznajno izazovni.

PT: Opisali ste nam sustav koji nije oduvijek bio takav. Kako ste radili prije i po čemu je prijašnji obrazovni program, kada je u pitanju nastava povijesti, bio drugačiji od ovoga u kojemu studiramo danas?

DR: Istina, nisam uvijek tako radio. Opisao sam vam svoja iskustva s radom na bolonjskom preddiplomskom kolegiju. Znatno mi je lakše bilo kreativnije raditi u ranijem studijskom programu, naročito s dvopredmetnim studentima. Moji su kolegiji tada uvijek bili problemski fokusirani. Recimo, 1992/1993. godine, u vrijeme obilježavanja 500. obljetnice europskog otkrića Amerike, držao sam predavanja o zbivanjima u raznim dijelovima svijeta u isto to vrijeme, odnosno uvodio sam studente u problematiku globalnohistorijskog izlaska iz europocentrizma, koristeći se pritom sjajnim priručničkim djelom Guya Martinièrea i Consuelo Varele *L'état du monde en 1492*.

Braudelovo djelo *Civilizacije kroz povijest* (1990), Morinovo *Kako misliti Evropu* (1989), *The Times. Atlas svjetske povijesti* (1986) i *Povijest svijeta od početaka do danas* (1990) –obvezatna literatura na kolegiju koji sam tada držao, *Europska i svjetska povijest novog vijeka (I. dio: cca 1450. – cca 1870.)* – osiguravali su svim studentima da već na početku semestra, u dogovoru sa mnom, odaberu „veliku temu“, dakle problemski fokus u praćenju nastave, te da tako sudjeluju u nastavi iz sata u sat, neovisno o tome jesu li to bila predavanja ili seminari. Svatko je bio dužan na koncu napisati seminar u obliku stručnog rada i što iscrpniji pregled literature na hrvatskom i drugim jezicima kao preduvjet za usmeni ispit, koji se redovito pretvarao u razgovor. Nastojao sam da se studentice i studenti problemski i tematski suoče sa što većim misaonim izazovima, ali i da njeguju kulturu čitanja i pisanja. U dosta su slučajeva ovi seminari postajali jezgre diplomskih radnji.

PT: Pretpostavljamo da je ovdje riječ i o organizaciji diplomskog studija. Kakvo je Vaše mentorsko iskustvo?

DR: Kada kažem „dosta slučajeva“, to znači da sam 1990-ih uvijek imao 10–15, pa i više mentorstava, stoga sam 1995. godine, deset godine prije bolonje, konstituirao Diplomsku radionicu uz dozvolu Vijeća Odsjeka za povijest. Na Radionicu su redovito, svaki tjedan, dolazili diplomandi sa svojim unaprijed dogovorenim, specifičnim temama, ali i svi oni koji su o temama željeli govoriti, u nerijetko vrlo živim raspravama. Koliko god sam poticao individualni rad, toliko mi je bilo stalo do kolaborativna provjeravanja hipoteza, dijaloga, razmjene radnih iskustava. Dolazile su kolegice i kolege profesori s drugih fakultetskih odsjeka i iznosili svoja inovacijska iskustva u mentorskom radu. Pamtim, pored ostalih, profesorice i profesore Branka Despota, Gvozdena Flegu, Mirjanu Gross, Nenada Ivića, Nives Majnarić Pandžić, Andreu Zlatar itd. Ukratko, u desetak godina, sve do uvođenja bolonje, u takvom radnom okruženju mentorirao sam stotinjak diplomskih radova, a više ih je već tada u raznim formama bilo objavljeno. Radionički prvijenac bila je knjiga *Diplomska radionica 1 prof. dr. Drage Roksandića*, s radovima Meri Kunčić, Marka Šarića (mentor prof. dr. sc. Nenad Moačanin), Nataše Štefanec i Sanje Zubak, a koju smo zajednički uredili kolegica Nataša Štefanec i ja u izdanju Zavoda za hrvatsku povijest 1999. godine. Prelistavajući danas ove radove, ostaje neupitno da su daleko prelazili granice standardnih stručnih radova. U knjizi je objavljen i popis ljudi koji su do tada, do 1999. godine, diplomirali, a kojima sam bio mentor i koji su radili na Diplomskoj radionici.

PT: Ali taj broj je zapravo znatno veći...

DR: Izdvajam samo one iz razdoblja do 1999. godine, a koji su u međuvremenu doktorirali. Čitam: Ljiljana Dobrovšak, Valentina Gulin, Meri Kunčić, Sanja Lazanin, Jasen Mesić, Dubravka Mlinarić, Tea Perinčić, Zrinka Blažević, Jakša Raguž, Nataša Štefanec i Zoran Velagić. Kasnije se broj onih čije sam predbolonjske diplomske radove mentorirao ili komentorirao, a koji su nakon toga doktorirali – bilo u suradnji sa mnom ili drugim mentorima – još više povećao, a među njima su i Goran Arčabić, Petar Bagarić, Ivan Basić, Igor Duda, Tvrtko Jakovina, Stipe Kljaić, s. Viktoria Košak, Kristina Milković, Naida-Mihal Brandl, Silvija Pisk itd. Neovisno o tome u kakvim sam danas radnim odnosima s ovim ljudima, svi su oni profesionalno krenuli svojim putovima. Zato s posebnom radošću pamtim njihove početke u suradnji sa mnom jer mi je nadasve bilo i stalo da svatko sebe pronalazi. Ta je suradnja i mene intelektualno obogaćivala. Iskustvo ove Radionice smatrao sam jednim od svojih doprinosa unapređenju nastave na Odsjeku za povijest.

PT: Diplomaska radionica bila je samo jedna od njih, ali možete li izdvojiti još neku radionicu u kojoj su se pojedini povjesničari i povjesničarke profilirali kao znanstvenici?

DR: Nije to bila prva radionica koju sam utemeljio kao izvannastavnu djelatnost u vezi s nastavom koju sam držao. Prva je bila Prevodilačka radionica, utemeljena 1992. godine, s namjerom da tada razmjerno brojnim studentima povijesti i filoloških studija omogući stjecanje

prevoditeljskih kompetencija u historiografiji. Sanda Stepinac, Marina Škrabalo, Sanja Zubak i Anamarija Hucika u suradnji sa mnom prevele su tada recentnu, inovativnu knjigu Lynn Hunt *New Cultural History*. Iako je taj prijevod kasnije trebao biti pripremljen u Nakladi Naprijed, odnosno Ljevak, knjiga je objavljena u Biblioteci Povijest i historija, koju smo uređivali profesor Igor Karaman i ja. S francuskog su prevodile Lada Burić i Sanja Biluš, a objavljeni su i njihovi prijevodi. Najuspješnija je bila Zrinka Perković, odnosno Zrinka Blažević, koja je sama, kao latinistica i povjesničarka, 1997. godine prevela, protumačila i objavila Vitezovićevu *Oživljenu Hrvatsku*, predodredivši tako, dobrim dijelom, svoju historiografsku karijeru.

PT: Radionice prevođenja su, dakle, prema Vašem mišljenju, bile ključ uspjeha studenata koji su na dvopredmetnim studijima povijesti i nekog jezika gradili interdisciplinarnost. Jesu li Vaša brojna putovanja tijekom studija utjecala na želju za poznavanjem različitih disciplina?

DR: Od vremena svojih magistarskih i doktorskih studija, dakle nakon 1978/1979. i 1980/1981. godine, odnosno nakon polugodišnjeg boravka u Beču i jednogodišnjeg u Parizu, stalno sam putovao svijetom. Zarana sam shvatio da se svijet takav kakav jest, u svim svojim nesavršenostima i različitostima, ali i stalnim promjenama, mora što bolje poznavati da bi se u njemu moglo živjeti s osobnim razumijevanjem univerzalnih ljudskih vrijednosti. To je bilo moje uvjerenje kao mlada povjesničara, čovjeka odlučna posvetiti svoj život povijesnim istraživanjima i unapređivanju kulture kritičkog mišljenja u historiografskim kategorijama. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, za razliku od, primjerice, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, nije se bio odrekao filoloških studija, što je talentiranim studentima povijesti i anglistike, povijesti i germanistike, povijesti i romanistike, ali i obrnuto, omogućavalo stjecanje interkulturalnih i interdisciplinarnih znanja i umijeća. Bio sam uvjeren da prednosti redovite nastave treba nadograđivati međuodsječkim inicijativama, napose radionicama, u kojima će na zajedničkim projektima raditi nastavnici i studenti, ljudi različitih iskustava i interesa.

PT: Vaša je povezanost s Francuskom vrlo snažna. Možete li nam stoga nešto više reći i o Hrvatsko-francuskoj povijesnoj radionici?

DR: Godinu dana prije Diplomatske radionice, 1994, profesorica Gabrijela Vidan s Odsjeka za romanistiku i ja utemeljili smo međuodsječku Hrvatsko-francusku povijesnu radionicu, koja je kontinuirano djelovala desetak godina, obnavljajući interes za francuski pisane izvore, za hrvatsku povijest te za kritičke aproprijacije radova iz francuske historiografije, na prvom mjestu one koji su nastajali u tradiciji časopisa *Annales*. Bila je to transgeneracijska radionica jer su među njezinim članovima bili, pored studentica i studenata, i sveučilišne profesorice i profesori, romanisti i povjesničari raznih vokacija, pa i povremeni znatiželjnici, a imali smo postojanu veliku podršku Francuskog instituta u Zagrebu i Veleposlanstva Republike Francuske u Hrvatskoj.

Najčešće smo se sastajali u Francuskom institutu i u Društvu sveučilišnih nastavnika, a rjeđe na matičnom Fakultetu jer je uvijek bilo dosta teško osigurati prostor za ustaljenu izvannastavnu djelatnost. Razvili smo odličnu suradnju s raznim francuskim partnerima, uključujući aktere s EHESS-a itd. Dosta bi se moglo kazati o djelatnostima i iskustvima Radionice, ali to ovom prilikom nije moguće.

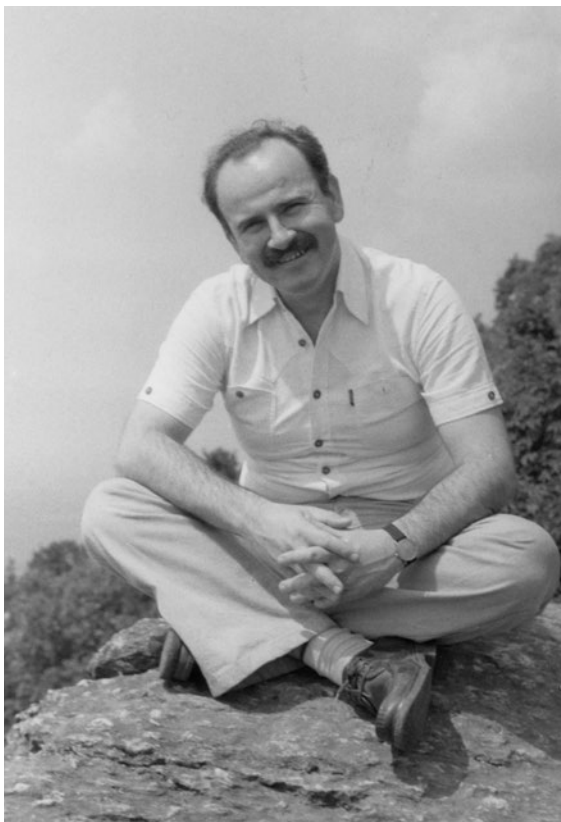
PT: Iz toga su proizašla i neka izdanja...

DR: Izdvojio bih najvažniji pojedinačni doprinos na hrvatskom jeziku, a to je kritičko izdanje francuskog prijevoda *Ogleda o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori* Luje Matutinovića iz 1811. godine, objavljeno u Školskoj knjizi 2009. godine. Tematski broj časopisa *Gordogan* 39–40, realiziran 1995. godine, uredili su članovi Radionice. Profesori i studenti, romanisti i, posebno, prevoditelji Lada Burić, Sanja Burić, Roza Hrستیć, Željko Klaić, Jagoda Milinković, Vesna Pavković, Cvijeta Pavlović, Ivona Savić, Sandra Prlenda, Marija Semenov, Gabrijela Vidan te ja. Osim priloga u vezi s Lujom Matutinovićem sadržava i opsežniji izbor radova iz historijske antropologije u tradiciji pariških *Annales*, a to su i danas nerijetko referentni članci u kolegijima iz ovog predmeta. Najvažniji je pojedinačni doprinos na francuskom jeziku, nastao nakon formalnog prestanka djelovanja Radionice, zbornik *Mémoire et histoire en Europe centrale et orientale*, s trideset tri rada autora iz petnaestak zemalja, a koji je proistekao iz hrvatsko-francuskog projekta *Od Dunava do Mediterana: prostori, društva, kulturni transferi/Du Danube à la Méditerranée: espaces, sociétés, transferts culturels*, koji smo pak vodili profesor Jacques Le Rider i ja. Uredili smo ga kolega Daniel Baric, Jacques Le Rider i ja u suradnji s Catherine Horel, a objavljen je u *Presses universitaires de Rennes* 2010. godine. Ovog projekta ne bi bilo da nije bilo iskustva i prestiža Radionice. Ona je postala bespredmetna uvođenjem bolonje jer su nestali studenti koji su studirali i povijest i francuski. Problematika kojom se bavila ušla je u djelatnosti Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, izvorno utemeljena 2001. godine. Međutim, to je druga priča.

PT: U kakvom su odnosu Vaš interes za francusku historiografiju i škola *Annales*?

DR: U hrvatskoj historiografiji profesorica Mirjana Gross godinama je prednjačila u recepciji i diseminaciji različitih inovacijskih poticaja s atribucijom časopisa *Annales*, odnosno *L'École des hautes études en sciences sociales* (EHESS). Mora se imati na umu da je ona ništa manje kreativno pratila i druge inovativne tendencije u, primjerice, austrijskoj, mađarskoj, njemačkoj, poljskoj, ali i američkoj historiografiji itd. S druge strane, od 1970-ih godina, u Francusku su s vremena na vrijeme odlazili doktorandi, ponajprije na EHESS, koji su imali više ili manje interesa učiti i shvatiti na izvoru što su sve *Annales*, što znači biti povjesničar u toj tradiciji i kakve su mogućnosti kreativnih apropiacija u hrvatskom i jugoslavenskom slučaju. Od 1970. godine do danas bio sam mnogo puta u Francuskoj, ali za mene formativno presudna bila je akademska

godina 1980/1981, koju sam kao doktorand, stipendist Vlade Republike Francuske, proveo kao *étudiant libre* na EHESS-u. Također, i sâm sam imao živ interes za historiografske inovacije u drugim tradicijama, pa sam uvijek osjećao potrebu poticati interes mlađih za *Annales* u radnom, konkretnohistorijskom smislu, dakako bez mistifikacija.

Istra, kolovoz 1981.

PT: Međutim, nije li škola *Annales* izgubila svoj prvotni sjaj? Kakvo je Vaše mišljenje o recepciji među studentima?

DR: Nakon godine 2000, studentski interes za *Annales* počeo je vidno slabjeti. Nisu bili rijetki oni koji su bili zainteresirani za kreativne pristupe naciji i nacionalizmu. Akteri *Annales* su i sami, uvjetno rečeno, otkrivali fenomen moderne nacije u to doba. Među talentiranijim studentima bio je neizbježan, pa u štočemu i poželjan, historiografski učinak postmoderne, koji je potiskivao interes za *Annales*. Doduše, interes za povijest i pamćenje, za povijest svakodnevice te za vjersku povijest oživljavali su ga. U svakom slučaju, bio sam ipak iznenađen kada sam shvatio koliki je i kakav interes za *Annales* i dalje razvijalo studentsko uredništvo *Pro tempore* od 2010. do 2011. godine, a koje je vodio Filip Šimetin Šegvić. Kada je riječ o hrvatskim recepcijama tradicije *Annales*, časopisni broj 8/9 neizbježna je referentna publikacija. Raduje me što u svakoj novoj generaciji upoznajem studentice i studente koji na neke nove, kritičke i inkluzivne

načine oživljavaju taj interes.

PT: Ipak, čini nam se da je uz Francusko-hrvatsku, jednako snažna i Hrvatsko-njemačka radionica, što nije neobično s obzirom na povijesni kontekst unutar kojeg se Hrvatska nalazila...

DR: Ne čudi me što Vam je najpoznatija Hrvatsko-njemačka povijesna radionica, koju sam, na osnovu odluke Vijeća Odsjeka za povijest, utemeljio 1995. godine kao izborni kolegij s glavnom namjerom da osposobi kritičnu masu mladih hrvatskih povjesničara da kvalificirano rade na izvorima pisanim njemačkim jezikom za hrvatsku povijest ranog novog vijeka. Bila je to radionica u koju sam uložio najviše radne energije. Bila je također riječ o osobno motiviranoj inicijativi, koja je imala – bio sam u to duboko uvjeren – krucijalno značenje za razvoj nove generacije istraživača hrvatske povijesti ranog novog vijeka i „dugog“ 19. stoljeća. Kada je o njemačkom jeziku riječ, stariji hrvatski povjesničari redovito su bili bilingvalni od svoje rane dobi. Takvih na Odsjeku za povijest ima i danas, ali oni su manjina. Budući da su moji *Schwerpunkte* u historiografiji od početka bili ranonovovjekovna i moderna hrvatska i srpska povijest u komparativnoj perspektivi, od početka sam bio svjestan da će njemački pisani izvori u mnogo slučajeva istraživački biti najvažniji. Kako su moji srednjoškolski jezici bili francuski i engleski, uložio sam uistinu velik trud dugo vremena učeći kao autodidakt njemački i napose *deutsche Schrift* ranog novog vijeka.

PT: Budući da se sve vrti oko poznavanja jezika i učenja jezika, mogli bismo raspravu kratko preusmjeriti na Vaše iskustvo stjecanja jezičnih kompetencija.

DR: Rado ću napraviti takvu digresiju. U mom slučaju nije bilo govora o tome da bih od ranog djetinjstva bio u prilici brzo stjecati znanja iz stranih jezika. Njih se u to doba učilo od petog razreda osnovne škole. U mom je slučaju prvi bio francuski jer je to bio jedini strani jezik koji se podučavalo u Čapljini, u Hercegovini, gdje je moja obitelj tada živjela. Ubrzo smo preselili u Mostar, gdje mi je jedna bistra, obrazovana i lijepa mlada nastavnica razvila ljubav prema francuskom, koja me do danas ne napušta. Žao mi je što sam zaboravio njezino ime. Već u šestom razredu bio sam u Zagrebu đak Osnovne škole „Rudi Čajavec“, Kršnjavoga 1, kako se tada obično govorilo. Francuski mi je predavala profesorica Grlić, izuzetno obrazovana, zahtjevna, ali i ljudski obzirna starija nastavnica. Shvatio sam tada da je za učenje francuskog jezika nužna i velika radna disciplina. Međutim, u Zagrebu sam tih godina, krajem 1950-ih i početkom 1960-ih, razumio i da je engleski jezik već jezik budućnosti, pa sam ga uz punu roditeljsku podršku i privatnu poduku počeo paralelno učiti i polagati kao izborni predmet. Osnovnu školu završio sam s odličnom ocjenom iz oba jezika. Budući da sam se 1962. godine upisao u Petu gimnaziju i ušao u matematički razred, nije bilo izvedivo početi sustavno učiti i njemački, iako me taj jezik intrigirao od rana djetinjstva. Međutim, stalno me je pratilo ponešto na njemačkom, tako da

nikakve mentalne barijere prema tom jeziku nisam imao. Naprotiv, bio je stalni izazov.

PT: Izazov koji ste lako svladali, ili... ?

DR: Moj prvi profesionalni promašaj natjerao me je na učenje njemačkog. Kada sam 1966. godine vrlo motivirano upisao studij filozofije, već na proseminaru shvatio sam da bez grčkog, latinskog i naročito njemačkog neću moći postići ono čemu sam tada težio. Budući da sam od 1. travnja 1967. godine već bio u radnom odnosu, moja želja da se posvetim i klasičnoj filologiji i germanistici, ostala je neostvarena. Međutim, kada sam 1971. godine upisao studij povijesti – pored ostalog, i s vrlo jakom motivacijom da se specijaliziram za povijest Vojne krajine – znao sam da ga jednostavno moram naučiti. Učio sam ga, rekoh, samostalno, koliko god mi je vrijeme dozvoljavalo. Nisam posustajao.

PT: Povjesničar bez znanja njemačkog jezika tih godina nije bio u zavidnoj poziciji, ali jezik ste na kraju ipak naučili?!

DR: Istina je da na taj način nisam mogao daleko doći, ali sam štošta ipak bio naučio. Presudno je bilo što sam, završivši studij povijesti, prihvatio raditi magistarski rad o Senju i Primorskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Dobio sam jednosemestralnu stipendiju Vlade Republike Austrije za rad u bečkim arhivima u zimskom semestru 1978/1979. godine. Imao sam pravo pohađati tečajeve njemačkog jezika na Sveučilištu u Beču, pa sam ih paralelno upisao čak tri. U sveučilišnoj administraciji gledali su me u čudu, ali su mi izišli ususret shvativši da imaju posla s ambicioznim mladim istraživačem koji habsburšku baštinu shvaća „ozbiljno“. Presudna je ipak bila blagonaklonost *Frau Dr. Schrenzel*, divne starije dame koja je držala sve tečajeve te nas strpljivo i uporno uvodila u bogatstvo i ljepote njemačkog jezika. Bio sam jedan od nekolicine onih koje je čak pozivala na čaj i kolače u svoj lijepo uređeni stan nedaleko *Ringstraße* kod Sveučilišta, s mnogo detalja koji su bečke ugođaje povezivali s tršćanskima, s ugođajima grada u kojem je godinama živjela predavajući njemački jezik. *Deutsche Schrift* 17. i 18. stoljeća učio sam ipak sam u bečkim arhivima, idući od dokumenta do dokumenta, od protokola do protokola, od kazala do kazala te od grafema do grafema i leksema do leksema. Tada sam se već bio zarekao da ću jednog dana, ako budem bio u prilici, uvesti njemačku paleografiju ranog novog vijeka u sveučilišnu nastavu.

PT: Koliko je važno da povjesničarke i povjesničari danas poznaju jezike?

DR: Bio sam i ostao načelna mišljenja da je potrebno poticati povjesničare, koji jesu i koji nisu u prilici posvetiti se studiju jezika, da produbljuju ili stječu funkcionalno poznavanje jezika i pisama izvorâ te da razvijaju umijeće korištenja referentne historiografske literature na tim jezicima. Pritom je smisao radionica da se radno umrežuju i međusobno potiču individualne i kolek-

tivne motivacije i potrebe njezinih članova. U vrijeme kada je konstituirana Hrvatsko-njemačka radionica dosta je studenata studiralo i povijest i njemački jezik, a još više je bilo onih kojima je bilo stalo osposobiti se istraživati izvore pisane njemačkim jezikom. Budući da je godinu dana nakon konstituiranja Radionice bio utemeljen, također na moju inicijativu, međunarodni istraživački projekt *Triplex Confinium* u trokutu Zagreb–Budimpešta–Graz, okupila se ne baš malobrojna skupina studentica i studenata koji su bili vrlo motivirani obogaćivati svoj njemački i naučiti *deutsche Schrift* ranog novog vijeka. Njezin je sastav oscilirao, ali je jezgra bila itekako postojana. Iako bih trebao navesti veći broj kolegica i kolega, izdvojit ću Natašu Štefanec, Sanju Lazanin, Hrvoja Petrića, Željka Holjevca i Kristinu Milković. Sanja Lazanin jedina je među spomenutima studirala i povijest i njemački, pa je ona u suradnji sa mnom i spomenutima pravila zbirku tekstova koje smo koristili u radu iz godine u godinu, konzultirala njemačku paleografsku literaturu i složila *Priručnik iz njemačke paleografije*, koji je objavljen 2004. godine u Nakladi Tipex. Uvođenjem bolonjskog programa, kolegica Lazanin, koja je u međuvremenu i magistrirala i doktorirala, počela je izvoditi izborni kolegij kao naslovna docentica. Radionica je razvila odličnu suradnju sa sveučilištima u Njemačkoj, mnogo se prevodilo stručne naslove s njemačkog na hrvatski, a više njih je objavljeno u knjižnom ili časopisnom formatu. Dokumentacija je sačuvana, kao i za Hrvatsko-francusku radionicu pa se nadam da će jednog dana biti i stručno vrednovana.

PT: Voditelj ste diplomskog studija na modulu Rani novi vijek od njegova utemeljenja. Bili ste mentor mnogim studentima i studenticama. Zašto se već nekoliko godina povećava broj studenata koji upisuju modul Moderna i suvremena povijest, a, čini nam se, smanjuje broj onih koji upisuju modul Rani novi vijek? U čemu je problem? Istovremeno, diplomski radovi studenata koji upisuju modul Rani novi vijek dobivaju zapažene nagrade (Kliofest), a neki diplomski radovi objavljuju se kao posebna izdanja (npr., Nikola Cik, Luka Jakopčić, Lidija Kelemen itd.). Kako tumačite ove nesrazmjere?

DR: Postoji problem brojem studentica i studenata baš na svim predmodernim modulima. Ipak, postoje razlozi zašto se ne opredjeljuju upisati Rani novi vijek, odnosno zašto ga upisuju one i oni koji dolaze s drugih studija, pa i iz drugih zemalja. Ove ih je godine čak troje s Univerziteta u Sarajevu. Neki kolegiji imaju relativno mnogo motiviranih studenata koji studiraju na drugim modulima (npr., *Ekohistorija*, *Historijska imagologija* itd.). Nakon što smo kumulirali desetljetno iskustvo, svi skupa upravo pripremamo kompleksnu autoevaluaciju naših studijskih iskustava. Nadam se da će i drugi diplomski studijski programi to napraviti. Ne bih htio bio nekorektan prema drugim modulske programima, ali mi smo jedini koji smo imali spregu nastave i dugoročnih istraživačkih orijentacija nastavnika (projekti *Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu* i *Turcica Croatica*). Drugo, od početka smo dali do znanja da su nam važnija kvaliteta studija i personalizacija studijskih programa, nego broj studentica i studenata. Čini mi se da su diplomski radovi „ranonovovjekovnih studenata“ u prosjeku češće

rađeni na podlozi izvorna gradiva, pitanja teorija i metoda u prosjeku su zaoštrenija, prosječni opseg i broj bilježaka također nisu među „mršavijima“ na Odsjeku za povijest. Budući da su mogućnosti zapošljavanja diplomiranih krajnje ograničene, potičemo studentice i studente da što više ulažu u kvalitetu obrazovanja, bilo da je riječ o znanjima bilo da je riječ o kompetencijama. Na koncu konca, uvijek će biti više studenata na modernoj i suvremenoj povijesti nego na povijesti bilo koje ranije epohe. Tako je uglavnom svugdje u svijetu. To meni ne predstavlja problem.

PT: Kakva je onda budućnost modula Rani novi vijek? Ima li on neke svoje posebnosti u odnosu na ostale module?

DR: Nije to sve. Mislim da su studentice i studenti povijesti na Odsjeku za povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu većim dijelom svjetonazorski tradicionalisti i zanimaju ih ponajviše hrvatski *grand narratives* u raznim epohama. Tako je uglavnom i u hrvatskm susjedstvu. Većina je izgleda spremna prihvatiti inovacije u pristupima, ali ne i u temeljnim pogledima. Međutim, u svakoj je epohi to lakše izvoditi nego u ranom novom vijeku. Sve je tu komplicirano, sve je u paradoksima, a mnogo treba raditi na bilo kojoj studijski ozbiljnijoj temi. K tome, studijski program strogo je disciplinaran, i to svjesno takav da bi u konačnici diplomirani studenti imali jasnije predodžbe o tome što je interdisciplinarni i transdisciplinarni istraživački rad. Ipak, sve ovo treba egzaktno provjeriti, isto kao i studijska iskustva drugih modula, prije nego što se donose odluke o nužnim promjenama studijskih programa. Ekspresno ulijetanje u bolonju imalo je mnogo loših posljedica. Ne pada mi na kraj pameti podcjenjivati doprinose naših profesora koji su kao „ranonovovjekovci“ djelovali u razdoblju do 1990. godine, ali nitko ne može poreći kvalitativni pomak koji je realiziran u posljednjih tridesetak godina. U nekim smo područjima istraživanja, bez pretjerivanja, avangarda. Naprimjer, u ekohistoriji. Više je kolegica i kolega tome doprinijelo, a najviše profesor Hrvoje Petrić, pa Vam predlažem da s njim o tome detaljnije razgovarate.

Svojom najvećim doprinosom smatram to što se nikada nisam ponašao u stilu „poslije mene potop“, nego sam još od docentskih dana uvodio, u granicama mogućnosti, mlade pametne, obrazovane, radne i odgovorne u nastavne i izvannastavne djelatnosti. Jedino mi je žao što sam nekima ostao dužnik jer nisam mogao osigurati da dođu na Odsjek za povijest i u, nikad prežaljani, zakržljali Zavod za hrvatsku povijest, a to su po svemu zasluživali. Nadam se da će ipak dobiti svoju profesionalnu i ljudsku zadovoljštinu.

PT: U doktorskom studiju „Moderna i suvremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu“ držite obvezatni kolegij o teorijama i metodama, ali i više izbornih kolegija. Uočile smo da su kolegiji i nastavno i istraživački usmjereni te da nastojite osigurati objavljivanje najboljih doktorandskih radova raznih vrsta u edicijama kao što je *Dijalog s povodom*. Uočile smo da su doktorandi često i urednici izdanja.

DR: Kada sam se kao student prvi put suočio sa spoznajom da je velika većina hrvatskih iliraca bila vrlo mlada ili kasnije da su vodeći slojevi partizanskog pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji također bili vrlo mladi te kada sam se kritički suočio sa slikom o sebi, a bilo je to kasnih 1960-ih i ranih 1970-ih godina, zaključio sam da je glavni problem režima sveučilišnih studija u Hrvatskoj i Jugoslaviji što sustavno infantilizira generacije mladih. One zasigurno trebaju puno učiti i sazrijevati, ali preuzimajući mnogo veću odgovornost za svoj studij i ljudsko sazrijevanje, za vlastitu budućnost. Jedan je od preduvjeta mogućnost javne, kritičke provjere onoga što mlad čovjek ima reći, što umije argumentirano formulirati. Vrlo je važno da mlad čovjek u studentskoj dobi razvije svijest o tome za što je više, a za što manje sposoban, s čime se može, a s čime ne može nositi itd. U društveno-humanističkim znanostima neprocjenjiva je važnost jasno i javno iznesena stava, opredjeljenja za nešto što je i drugima važno itd. Alergičan sam na mlade karijeriste, laktaše, možda i više nego na stare, jer se od starih i inače mnogo manje može očekivati nego od mladih koji su i sami odgovorni za to u kakve se ljude, građane, pa i profesionalce razvijaju.

Na razini poslijediplomskih doktorskih studija svi su ovi aspekti znatno važniji, ali je veća i odgovornost nastavnika jer bi razina radne personalizacije međusobnih odnosa morala biti mnogo viša nego u preddiplomskoj i diplomskoj nastavi, a doktorandska istraživanja u svakom pogledu što inovativnija i u načelu usklađena s razvojnim potrebama hrvatske historiografije. Zašto tomu nije tako, ne mogu detaljnije elaborirati, ali najveće nezadovoljstvo osjećam zbog poslijediplomske nastave. Ona je nemoguća, u kvalitativnom značenju, bez projektno orijentiranih ustrojbenih jedinica. U našem bi slučaju to trebao biti Zavod za hrvatsku povijest, ali i interdisciplinarno i transdisciplinarno programirana Doktorska škola Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koja bi imala potreban potencijal za mnogovrsna i mnogostruka umrežavanja na Sveučilištu u Zagrebu, Hrvatskoj, Europi i svijetu. Inicijative koje spominjete razvile su se u Centru za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta.

PT: Povijest Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta iznimno je zanimljiva. Možete li nam reći nešto više o tome?

DR: Centar je formalno nastao 2001. iz radnih potreba Međunarodnog istraživačkog projekta *Triplex Confinium*, utemeljen sa sviješću da se mora prihvatiti izazov mnogobrojnih obrata (*turns*) u humanističko-društvenim znanostima – od epistemoloških do prakseoloških i primijenjenoznanstvenih implikacija (npr., održiva revitalizacija baštine), i to kao ustrojbeni jedinica Zavoda za hrvatsku povijest. Pošli smo, prvo, od uvjerenja da je u hrvatskoj historiografiji kako intranacionalno tako i internacionalno nezaobilazna komparativnohistorijska perspektiva u bilo kojoj epohi i, drugo, da je hrvatski interkulturalizam također kako intranacionalni tako i internacionalni izazov. Moderna hrvatska nacija konstituirala se i opstoji na povijesnom višegraničju, dakle unatoč mnogobrojnim difuznim i konfliktnim procesima. Da bi opstala u svojoj modernosti, mora se prilagođavati promjenama koje su nerijetko višeznačne, ali i nalaziti

kreativna rješenja u svijetu sve mnogobrojnijih i ubrzanijih promjena. Pritom je bitno imati na umu da bilo što što se danas zbiva i što bi se moglo dogoditi nije izvan ljudske povijesti, izvan optika povijesnih vremena/prostora ili pak izvan iskustva antropizacije okoliša.

Međutim, kako je Zavod za hrvatsku povijest upravo tada, 2001/2002, *de facto* stavljen *ad acta* u smislu o kojem govorim, Centar se sve više razvijao u fakultetskom okviru, pa je 2007. godine i formalno postao ustrojbeno jedinica Filozofskog fakulteta, a 2012. godine, odlukom Fakultetskog vijeća, dobio je Pravilnik. Mnogi ne znaju što se sve u njemu radilo i radi, pa im predlažem da posjete internetsku stranicu CKHIS-a (<http://ckhis.ffzg.unizg.hr/>). Stjecaj je okolnosti bio da smo kolega Mario Strecha kao voditelj Poslijediplomskog doktorskog studija moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu i ja kao predmetni nastavnik u obvezatnom kolegiju posvećenu teorijama i metodama usuglasili više inicijativa u suradnji s drugim nastavnicima i doktorandima na ovom studiju i realizirali više projekata, skupova, radionica, rasprava – uvijek na istraživačkoj podlozi – koje su u konačnici rezultirale knjižnim izdanjima. Među mlađima je s tim u vezi bila dragocjena suradnja s kolegom Branimirom Jankovićem, s kojim sam surađivao u raznim fazama, od njegova doktorskog studija do projekata iz intelektualne historije i drugih na kojima sada radimo. Tako je bilo do ove godine. Ovome poslijediplomskom doktorskome studiju predstoje, uvjeren sam, ili dubinske promjene ili će se izgubiti u sve većoj konkurenciji drugih sličnih studija u Hrvatskoj i odljevu talentiranih doktoranada u inozemstvo.

Okolica Rovinja, 1989.

PT: Što je s novopokrenutim Poslijediplomskim doktorskim studijem predmoderne povijesti? Kako Vam se čini takva koncepcija? Radi se o kombinaciji stare povijesti, medievistike i ranog novog vijeka. Koje je Vaše mišljenje?

DR: Ta je koncepcija meni bliska jer inzistiram na tome da ako se tko zanima za urbanu povijest, recimo, Splita, on mora biti sposoban razmišljati o njegovoj cjeloukupnoj povijesti, jer ne može kritički procjenjivati bilo koju intervenciju u vezi s Dioklecijanovom palačom ako nije sposoban razmišljati i dijakronijski, a to onda ipak uključuje pristupe koje smo zanemarili, poput onih strukturalno-funkcionalističkih. Njih ne treba, naravno, primjenjivati redukcionistički, ali iako Dioklecijanovu palaču nisu gradili Hrvati, bez nje nema hrvatske povijesti. U tom smislu, ako Dioklecijanova palača traje, ona je uvijek različita koliko god je ista. S tog stajališta postoji čitav niz problema koji se mogu rješavati samo takvim studijima. Međutim, ukoliko se otvori proces za integraciju cijelog studija povijesti, kao i konstituiranja Doktorske škole Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, to bi bilo odlično kada je u pitanju međunarodna kompetitivnost, jer bi se problemi mogli rješavati ne samo monodisciplinarno, nego i interdisciplinarno, i to unutar personalizacije studijskog programa. Međutim, ništa od svega toga neće biti dugoročnije uspješno ako se ne razviju održive ustrojbene jezgre koje će podržavati istovremeno kratkoročne, srednjoročne i dugoročne istraživačke orijentacije.

PT: Vratimo se još trenutak na djelovanje Centra. Kakva je povezanost između njega i *Desničinih susreta* te možete li nam nešto više reći o izvorištima ove dugogodišnje manifestacije?

DR: Daleko najvažnija, dugoročno projicirana djelatnost Centra su *Desničini susreti*, utemeljeni, također na moju inicijativu, kao interinstitucionalna inicijativa 1989. godine, sa središtem u Zavodu za hrvatsku povijest, s namjerom da razvija i podržava studije hrvatsko-srpskog interkulturalizma. Nastali su, dakle, uoči rata, u nastojanju da se doprinese traženju mirna i civilizirana izlaska iz duboke, strukturalne krize jugoslavenskog društva i zajedničke države. Razumije se da ih je rat obesmislio, a kada su 2005. godine, isto tako na moju inicijativu, obnovljeni, toliko je toga bilo drugačije u odnosu na 1989. godinu, da su oni i konceptualno i programski morali biti bitno drugačiji. Interkulturalizam je stavljen u globalni kontekst, a opus Vladana Desnice postao je uporištem za formulaciju epohalnih pitanja kao predmeta koja su bila aktualna u njegovo doba i ostala takvima do danas. Budući da ih se svake godine realizira kao međunarodni skup po sastavu sudionica i sudionika, da se iz godine u godinu mijenja tema, da se iz godine u godinu objavljuju zbornici u kojima izlaze dvostruko recenzirani pojedinačni prilozi, to je ogroman posao u kojem je dosad sudjelovalo nekoliko stotina ljudi iz desetak zemalja. Najzahtjevniji posao uređivanja zbornika Biblioteke *Desničini susreti*, koja izlazi u nakladama Plejada i FF-press, vodimo kolegica Ivana Cvijović Javorina i ja. Pred izlaskom iz tiska je zbornik posvećen smrti, a ovogodišnji skup povijesti Zagreba u 1920-im te 1950-im i 1960-im godina. Povjesničari se sve više navikavaju raspravljati s teoretičarima i povjesničarima književnosti, povjesničari umjetnosti s teatrolozima, muzealci s jezikoslovcima itd.

PT: Čini se da je u tome projektu objedinjeno mnogo više od nacionalna, pa čak i regionalna konteksta...

DR: U pravu ste. Sve što radim uvijek ima – izravno ili neizravno – međunarodni kontekst. Ali, moram isto tako dodati, uvijek ima svoja hrvatska izvorišta, motivacije. Pretpostavljam da mi je to otvaralo vrata i izvan hrvatskih granica.

PT: Kakva su Vaša iskustva glede toga iz drugih zemalja?

DR: Mnogo je takvih iskustava. Izdvojio bih dva uvelike različita. Od 1991. do 1997. godine bio sam u različitim statusima suradnik bečkog Instituta za znanosti o čovjeku (*Institut für die Wissenschaften vom Menschen*), tipičnog bjeloslavskog, u najboljem značenju, centra za napredne studije. Bila mi je povlastica, a ljudski i čast, raditi s ljudima kao što su Tony Judt, Jan Gross, István Deák, Daniel Chirot itd., od kojih je svaki već u to doba inkarnirao istraživačke tradicije na različitim područjima. Međutim, najvažnija je bila svakodnevna intelektualna sinergija koja je proistjecala iz brojnih projektnih, uvijek dijaloški intoniranih inicijativa, koje su smjerale doprinijeti rješavanju ključnih problema promjena u Europi i svijetu poslije „1989“ (*anno mirabilis*). Radni uvjeti bili su izvrsni, ozbiljnost u radu besprijekorna, intelektualna kultura britka, ali i prijateljski opuštena. Bio sam tamo jedan od najmlađih, primljen na inicijalnu preporuku profesora Ive Banca, ali sam se kasnije legitimirao svojim radom.

Kada sam pozvan na *Central European University* u Budimpešti, gdje sam radio od 1995. do 2002. godine, koliko sam obaviješten, na preporuku profesora Charlesa Jelavicha, moje kolege profesori Jiří Musil, Alfred J. Rieber i ja jedno smo vrijeme zajedno držali kolegij *Comparative methods*, i to na način da je Rieber pokrивao istočnu Europu, Musil srednju Europu, a ja jugoistočnu Europu. Unutar tog kolegija studenti su mogli pisati o svojim temama, ali su ih bili dužni definirati u komparativnim historijskim perspektivama, ili, pak, komparativnohistorijski interpretirati. Svi su nastavnici i studenti dobivali sve eseje, i to su obično bile sjajne rasprave. Mi smo tako učili od studentica i studenata, koji su dolazili iz više zemalja, jer su oni, naprimjer, o poljskoj ili kazaškoj povijesti znali svakako više od nas, ali su i oni mogli ponešto naučiti od nas, primjerice kako održivo postavljati probleme, kako ih rješavati itd. Inače se osjećam povlaštenim što sam u svojoj akademskoj karijeri toliko dugo radio u jednom tako kreativnom ambijentu kao što je tada bio *Central European University*.

PRISTUPI I INTERNACIONALNO ISKUSTVO

PT: Osvrnimo se malo na pristupe. Marksistički pristup Vas nekako konstantno prati još od *Praxisa*, a zatim i tijekom Vašeg studijskog boravka u Parizu kao člana *L'École des hautes études en sciences sociales*, utemeljene na tradiciji Anala. U kakvom je „stanju“ bio mark-

sizam u Jugoslaviji prije Vašeg odlaska u Pariz? Vulgarnom, kritičkom... ?

DR: Kada sam došao u Pariz na *L'École des hautes études en sciences sociales*, najviše me zanimalo je odnoš između marksizma i analističke tradicije. Naime, *Praxis* je u to doba već bio zabranjen i na snagu je ponovno stupila marksistička ortodoksija, koja je i službeno bila institucionalizirana u školama i u ostalim javnim sferama, što me iznimno unesrećivalo jer nije bilo nikakvih ozbiljnijih, svjetski prepoznatljivih, rasprava o toj temi. U svijetu je to bilo doba sve raznovrsnijeg postmarksizma, koji se kretao u rasponima od svjetskih sistemskih teorija, preko postkolonijalnih studija, rodni studija – tada još češće zvanih feminističkim – do mikrohistorije i nove kulturne historije. Marksizma je bilo svugdje pomalo, a istovremeno je svugdje bio u pitanju. Kako sam bio beskrajno radoznao, a bilo kakvo pravovjerje mi je inače bilo zazorno, Pariz je bio idealno mjesto za moje tadašnje zapitanosti, naročito nakon što je ljevica, baš u to doba, u Francuskoj bila pobijedila i na predsjedničkim i na parlamentarnim izborima. Međutim, nakon što je Ronald Regan pobijedio na američkim izborima 1981. godine, imao sam skoro opipljiv osjećaj da je s francuskom ljevom alternativom kao nadom za Francusku i Europu gotovo.

PT: Što ste o odnosu marksizma i historiografije naučili u Parizu?

DR: Bitan je kontekst koji sam upravo naveo. Ipak, želio sam, dakle, saznati o čemu je sve riječ, pa sam tako upisao kolegije Pierra Vilara, koji je tada slovio za najkreativnijeg marksista u školi Anala. To je za mene bilo fascinantno iskustvo jer se na kolegiju okupljalo mnogo mlada i pametna svijeta iz brojnih zemalja, od europskih, pa sve do zemalja Latinske Amerike, što je raspravu činilo itekako kvalitetnom. Vilar je odbijao bilo kakve doktrinarne pristupe i znao je jasno problematizirati bilo kakav fenomen bez definicija koje bi imale neke redukcioniističke učinke, te sam tu naučio što znači konkretno historijski misliti i koliko je važno umijeće postavljanja problema i definiranja mogućih pristupa. Od njega sam naučio što je konkretnohistorijska analiza u marksizmu, ali i u čemu se sastoji umijeće transepohalnog postavljanja problema. Nisam mogao odoljeti nakon povratka u Beograd ne dogovoriti prijevod njegove sjajne knjige *Zlato i novac u povijesti*. Knjigu je 1990. godine objavio Nolit u svojoj čuvenoj Biblioteci Sazvežđa, u prijevodu kolege Ive Goldsteina i mene. Slušao sam predavanja i nekadašnjeg asistenta Claudea Lévi-Straussa, ekonomskog antropologa Mauricea Godelierea, koji je u to doba razmišljao na tragu levi-straussovskog strukturalizma i althusserovskog marksizma, kreativno objašnjavajući temeljne Marxove kategorije načina života i proizvodnje. Tako sam imao priliku naučiti da je Marxova shema smjene proizvodnje potpuno besmislena jer niti jedan konstituirani način proizvodnje nikad ne nestaje, nego uvijek supostoji sa svim što se dešava. Već sam tada bio izašao iz priče doktrinarnog marksizma u novu ekonomsku historiju pomaknutu prema ekonomskoj antropologiji. Mogao bih se referirati i na više drugih susreta i spoznaja, ali je najvažnije da sam shvatio da su Marx, i naročito marksizam, u kvazitotalitetu svoje baštine toliko proturječni da već zbog toga zavređuju biti istraživani i provjeravani kao kritička misao i praksa, ali da

su najkreativniji kada su najotvoreniji prema svemu drugom što se u suvremenom svijetu zbiva.

PT: Kako danas u ovom društvu koje zaziva neki novi oblik marksizma unutar neoliberalnog i burnog kapitalističkog društva gledate na marksističku teoriju i pristup?

DR: Do danas je jedan od najvećih izazova za mene ostao problem razvoja (centra) i nerazvijenosti (poluperiferije), odnosno kako se osloboditi gladi i bijede u svijetu, a da to bude po što podnošljivijoj cijeni kada je u pitanju čovjek. Zbog toga me nikada nije fascinirala logika povijesti kao priče, već sam smatrao da suvislo razmišljati o problemima razvoja u povijesnom smislu uvijek podrazumijeva svijest o problemima, procesima i kompleksnosti svijeta koji nas okružuje. U tom smislu, marksizam je samo jedan od načina razmišljanja iako je možda i dalje najizazovniji, premda marginaliziran u intelektualnim establišmentima. Današnje modelsko razmišljanje koje ide u smjeru traženja društvena lijeka ili eliksira za mene ne znači mnogo jer ne govori ništa o problemu vlasti i moći koje su promišljali, svatko na svoj način, Karl Marx i Max Weber, a koji bi svakako trebalo povezati s temeljnim problemima povijesnog mišljenja u humanistici. Aktualni prezentistički trendovi mogu biti samo pilule za umirenje onih koji imaju, a to što imaju ne bi htjeli izgubiti.

PT: Veliki ste zagovornik i komparativne historije. O tom smo već ponešto čuli. Priredili ste knjigu *Uvod u komparativnu historiju iz 2004. godine* u kojoj kažete da je velikim dijelom nastala na Vašem iskustvu predavanja na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti od 1995. Za razliku od tadašnjeg vremena postupnog učenja komunikacije u svakom smislu, danas živimo u svijetu koji je sve više povezaniji, ali i sve više otuđeniji i zatvoreniji. Odakle interes za komparativnu historiju?

DR: Doista ima smisla vratiti se na to pitanje. Interes za komparativnu historiju u mene se razvio još prije rata kada su počele rasprave o trećoj knjizi *Povijesti naroda Jugoslavije* i u vrijeme dok se raspravljalo o *Povijesti Saveza komunista Jugoslavije*. Logika političkog sustava bila je paritetna kada je riječ o raspodjeli moći i vlasti. Međutim, ono što je bilo paradoksalno je to da je ta ideološka paradigma imala katastrofalne učinke u društvenim i humanističkim znanostima. Recimo, u historiografiji je to konkretno značilo da, naprimjer, ako je radnički pokret u neko vrijeme postojao u Sloveniji, on je nužno morao postojati u Makedoniji. Ili, ako je nešto postojalo u Beogradu, to je nužno, po logici federalizma, moralo postojati i u Podgorici. Iz toga je pak proistekla logika onoga što zovem *dogovornom historiografijom* – dogovori se nekakav jugoslavenski projekt, a onda u pripremi projekta najvažnije postane da se nitko ne osjeti manje vrijednim ili marginalnim u odnosu na drugog. To je zapravo uništilo svaku kulturu kritičkog mišljenja. Osobno sam upravo iz te konstatacije cijelu svoju koncepciju jugoslavenstva razvio iz policentričke strukturiranosti i na shvaćanju modernih trendova u konstituiranju modernih nacija. Jugoslavenstvo je bio fenomen internacionalnih stvaranja nacija i intranacionalni fenomen

čije su sheme bile vrlo komplicirane, a to je značilo da nema mjesta ideološkom pregovaranju i da nema mjesta dominantnoj jugoslavenskoj tradiciji. Ovo prvo pogađalo je partijsku, a drugo primarno srpsku logiku zato što je osobito u tim godinama prevladavala koncepcija da su za razumijevanje povijesti Jugoslavije bitni procesi u Srbiji, jer je 1918. Srbija bila sposobna osigurati uvjete za nastanak jugoslavenske države. Znao sam da je to potpuno pogrešan pristup i da logika nalaže da je u različitim procesima (slovenskim, makedonskim itd.) bilo mnogo različitih mogućnosti kako riješiti nacionalno pitanje i da su one manje ili više uključivale ovakvo ili onakvo jugoslavenstvo, što je onda ovisilo i o raznim vanjskim čimbenicima. Upravo sam s tog stajališta instinktivno došao do komparativizma. Ne možemo imati nekakvu paradigmu, nego je potrebno istraživati konkretne procese u historijskom smislu riječi i ono što djeluje konvergenijski ili divergenijski po logikama raspodjele u najrazličitijim aspektima. Kako sam tada već razmišljao prostorno i bio privučen različitim studijama (posebno onima agrarnim Mije Mirkovića i Rudolfa Bićanića), moja je teza bila da je jugoslavenstvo izraz svijesti o nacionalnim insuficijencijama, tj. da je moderno društvo bilo jako teško stvoriti s 80–90 % seljaka u potpuno retrogradnoj poljoprivredi. U tom kontekstu upravo ideologija postaje važnija od praktične politike, a to je uglavnom situacija u kojoj i danas živimo unatoč tomu što nema tolikog postotka seljaštva.

U društvu s kolegama Alfredom Rieberom i Jirijem Musilom s kojima je predavao *Comparative methods* na poslijediplomskom doktorskom studiju na Odsjeku za povijest Srednjoeuropskog Sveučilišta u Budimpešti., 2001.

PT: Kako je, dakle, od koncepta jugoslavenstva komparativna historija došla do višegraničja? Možete li oprimirati važnost komparativne historije upravo na značajnom međunarodnom projektu *Triplex Confinium* i ranije spomenutom Centru za komparativnohistorijske studije

Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je nastao kao produkt upravo tih zaključaka o hrvatskom višegraničju u euromediteranskom kontekstu?

DR: Kasnije, kada sam se počeo baviti imperijima, shvatio sam da nije dovoljno stvari promatrati samo na intrainperijalnoj logici, već da je u biti mnogo važnija komparatistika habsburško-osmansko-mletačka jer je tu riječ o civilizacijskim strukturama. U tom su trenutku problemi postali još kompleksniji jer je problem i hrvatske i srpske nacionalne integracije postao problem konkurentnih imperijalnih projekata s obzirom na to da se hrvatstvo razvijalo i u habsburškoj i u osmanskoj i u mletačkoj domeni, a to je vrijedilo i za druge, pa tako hrvatska ili srpska povijest postaju europski problemi. To znači da se na procesima promjena lome cijele kontinentalne arhitekture, ali dalje od toga nismo otišli, jer bi za to bilo potrebno razviti centre za imperijalne studije, gdje je opet potrebna komparatistika s obzirom na to da su ti imperiji zapravo u različitim međusobnim odnosima. Imajući to na umu, paralelno s razvojem nove kulturne historije, došao sam do zaključka o važnosti granica u kontekstu interkulturalizma i kulturnog transfera jer nije sve u komparatistikama, nego i u aproprijacijama i asimilacijama te akulturacijama. Od tuda zapravo treba da se osnuje takav Centar za komparativnohistorijske studije, ali i potreba za prevodenjem u obliku biblioteke *Dialogica Europea*, koja je onda uključivala obje perspektive, onu kulturalnih studija i onu komparatističku.

PT: Kada ste već spomenuli biblioteku *Dialogica Europea*, možemo se vratiti još malo i na spomenutu inicijativu *Dijalog s povodom*. I sami ste karijeru započeli upravo kao urednik, a to se nastavilo sve do današnjih dana. Uređivali ste mnoge biblioteke u zagrebačkim izdavačkim poduzećima. Možete li nam nešto reći o toj Vašoj ulozi?

DR: Sve što sam kao sveučilišni nastavnik htio učiniti iziskivalo je manje ili više zahtjevnu infrastrukturu. Primjerice, nemoguće je bilo razvijati novu koncepciju nastave moderne europske i svjetske povijesti bez elementarnih priručnika i primjernih monografija na hrvatskom jeziku. Zato sam i dogovorio pokretanje Biblioteke *Homines, tempora, loci* u Nakladi Barbat, u suradnji s Vladom Štokalom, čovjekom s kojim sam desetak godina ranije stvorio odnose međusobna povjerenja. Kada čovjek danas pogleda koje su sve knjige u njoj objavljene u ratnim i poratnim godinama, ne može ne osjetiti veliku zahvalnost prema ljudima poput njega, kojih više nema, a zadužili su nas naslovima koje danas doživljavamo samorazumljivima u poslu koji radimo.

PT: Sve što ste radili očito ste željeli podići na internacionalnu razinu. Vjerujemo da je za takav pogled zaslužno upravo „vanjsko“ iskustvo. Iako ste duboko uronjeni u domaću historiografiju, čini se da Vam kozmopolitizam nije stran. Kako strana sveučilišta pristupaju, ovdje nedovoljno zastupljenoj, teoriji?

DR: Kozmopolitizam možda nije najbolji pojam. Ja mislim da ljudi bilo gdje u svijetu imaju svo-

je ljudski legitimne potrebe, aspiracije, ali i tradicije, baštinska iskustva. U tom smislu bilo što s hrvatskom atribucijom može biti univerzalno vrijedno kritičke refleksije. Morate biti sposobni učiniti to vrijednim usporedbe, prepoznatljivosti u svijetu. Ovisi i s kim ili čim se uspoređujete. To je ono što Jürgen Kocka naziva *asimetričnom komparacijom*. Ako njemački slučaj uspoređujete s britanskim, dobijete jedne rezultate. Ako ga uspoređujete s ruskim, dobijete druge rezultate.

U principu, čovjek se nikada ne smije podcjenjivati. Mnogo je važniji kritički odnos prema onom što radimo i ono umijeće da trijezno prosudimo koje su nam mogućnosti na raspolaganju i koje su od njih prihvatljive, a koje ne. Činjenica je i ta da su uvjeti rada na nekom sveučilištu koje je kapacitirano bitno bolje od uvjeta na zagrebačkom sveučilištu, ali to, s druge strane, ne znači da u našem slučaju nije moguće vrlo kreativno razmišljati, upravo zbog toga što je, kao što sam ranije govorio, hrvatska priča toliko kompleksna i inspirativna, pa ne moraju postojati ni vrhunski radni uvjeti, već se kreativnim razmišljanjem može vrlo lako postati kompetitivnim na najboljim sveučilištima. Jedini uvjet za takav scenarij razvijanje je kritičke kulture mišljenja i kritičkog odnosa prema samom sebi. Upravo zbog toga nije nimalo slučajno da naši studenti, kada odu negdje, itekako mogu biti odlični.

PT: Što bi se onda po Vašem mišljenju moglo poboljšati da uvjeti za razvijanje kritičkog mišljenja budu bolji?

DR: Interni problem je u tome što Fakultet loše funkcionira jer nema intelektualna konsenzusa o tome što je važno, a što nije. To ne znači da netko propisuje što ćemo misliti, nego da se usuglasimo da se Fakultet nečime treba baviti u hrvatskom društvu, baš takvom kakvo jeste i u svijetu koji je takav kakav jest. Do toga se može doći jedino ako postoji neki oblik kulture teorijskog mišljenja i ako smo u stanju procijeniti što ima smisla u hrvatskom kontekstu i koliko je to transparentno iz perspektive „bijeloga svijeta“. Zato mora postojati osjećaj za društveni, etički, estetički i drugi smisao u vlastitoj kulturi. Ne mislim stoga da ovdje nema potencijala, ali radi se o tome da logika reprodukcije sustava atomizira sustav, što znači da ako su svi studijski programi nalik jedan drugom, onda slijedi „podmetanje nogu“ u ministarstvu koje to financira. Ako su pak kriteriji vrednovanja istraživačkog rada mehanički, onda su važni jedino bodovi, a ne i ono što piše u tekstovima. Dakle, nema nikakva sustava kritičkog vrednovanja, a to nema veze s teorijskim kapacitetima. Oni mogu biti izuzetno dobri, ali ih se zapravo ne provjerava, pa ostaju ograničeni na privatni prostor. U tome se najviše vidi dubinski proturječan odnos hrvatskog sustava: s jedne smo strane deklarativno društvo znanja, a s druge strane činimo sve da znanje ne bude pretjerano relevantno.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Pro tempore

Časopis studenata povijesti, br. XIII

Zagreb, 2018.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Godina XIII, broj 13, 2018.

Glavni i odgovorni urednik

Ivan Grkeš

Zamjenica glavnog urednika

Lucija Bakšić

Uredništvo

Mihaela Marić

Lucija Bakšić

Mario Katić

Igor Krnjeta

Urednici pripravnici

Andrija Banović

Matej Lisičić

Matea Altić

Marta Janković

Alen Obrazović

Saša Vuković

Lektura i korektura

Alina Jušić

Ema Maglić

Ema Botica

Tanja Jelinić

Karla Papeš

Mateja Papić

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević

dr. sc. Estela Banov

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

dr. sc. Nikica Gilić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Hrvoje Gračanin

dr. sc. Emil Heršak

dr. sc. Branimir Janković

mr.sc. Vedran Obućina

dr. sc. Sanja Potkonjak

dr. sc. Martin Previšić

dr. sc. Marko Šarić

mr. sc. Filip Šimetin Šegvić

mr. sc. Nikola Tomašegović

Dizajn i priprema za tisak

Rene Jelenić

Prijevod s engleskog jezika

Alen Obrazović

Ema Bonifačić

Paula Fajt

Izdavač

Klub studenata povijesti –

ISHA ZAGREB

ISSN: 1334-8302

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti -

ISHA Zagreb (za: Redakcija *Pro tempore*)

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Email:

pt.urednistvo@gmail.com

Časopis je besplatan.

Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/pro-tempore>

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kluba studenata povijest – ISHA Zagreb i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.